

An Interview:
Alain Touraine -
Dana Diminescu

*This interview continues
the main ideas expressed
in the paper included in
this issue of our review.*

ALAIN TOURAINE - DANA DIMINESCU

6 mai 1996, Paris

Dana Diminescu: Vă propun mai întâi să ne apropiem de teza dv. privind construcția subiectului, pornind de la câteva reflexii asupra ideii de națiune, mai ales în contextul actual când disputele ideologice progresiste și evolutioniste par trecute. Remarcăm în Occident o criză care suscătă multe dezbatere despre declinul statului național și despre slabirea valorilor naționale; în același timp observăm în Europa de Est, mai ales în cazul țărilor provenite din fostă Uniune Sovietică, mișcări de fondare a unor state naționale, și în ambele părți ale Europei o întărire a subiecților politici pentru care referințele naționale și naționaliste sunt evidente. Un naționalism care se pune fie în termeni culturali, à propos de procesele legate de populația imigrantă, fie în termeni istorici, teritoriali etc.

Alain Touraine: Fiecare își dă seama că folosim cuvinte apropiate: națiune, naționalism pentru a spune lucruri pe de o parte foarte pozitive și, pe de altă parte, foarte negative. Este aproape dificil să vezi în această chestiune care este frontieră care separă bițele și răul. Să încercăm să o căutăm mai întâi din perspectivă istorică. A existat astfel, în primul rând, o națiune de stat național pe care o putem numi clasică, pe care o mai putem numi franceză sau americană născută în secolul al XVIII-lea și răspândită în Europa centrală și Orientală în secolul al XIX-lea și, de asemenea, în America Latină și în celelalte țări. Această idee are două aspecte: prima este aceea de a fi forma modernă de organizare politică. În ceea ce vă privește (n.n. pe români) ea este legată de declinul imperiilor turce și austro-ungare și putem spune aici a imperiului sovietic. Putem spune aproape același lucru despre mini-imperiul iugoslav în măsura în care aici

a existat un ansamblu multinațional. Din acest punct de vedere și, mai ales, gândindu-mă la Europa balcanică, apare ca ceva foarte pozitiv. Nu văd de ce am condamnat o națiune definită lingvistic și cultural că tinde să-și dea o existență ca stat. Nu văd de ce am condamnat slovacii, slovenii, sărbii etc., dacă ei vor să existe ca stat național, ceea ce în sine este un lucru bun. Atunci ce semnifică ceea ce puțin mai înainte numeam concepția clasică a națiunii? Spuneam că ea se sprijină pe ideea corespondenței dintre realitatea istorică și culturală și ideea de suveranitate populară. Nu voi folosi alte expresii, nu voi vorbi despre ideea democratică, dar voi vorbi despre proiectul (care poate fi democratic sau nedemocratic) unui ansamblu social și cultural de a deveni un subiect politic, adică, foarte concret, un stat. Aceasta este concepția clasică și care a dominat multă vreme. Dacă vreti să uzăm de formule mai moderate, putem spune că această temă a statului național este crearea unei capacitați de acțiune colectivă, politică dar și economică pentru o lume definită cultural, lingvistic etc. Repet, însă, căteodată democratică, căteodată nedemocratică.

Lucrurile se schimbă radical, începând cu momentul în care paralelismul dintre modernizarea economică și modernizarea politică se rupe, și când conștiința națională se simte amenințată de modernism. Aceasta a fost marea schimbare care a intervenit în a doua parte a secolului al XIX-lea și pe urmă în prima parte a secolului nostru, mai ales sub forme extreme în Germania. Dar în alte multe țări, există un naționalism care nu este deloc expresia afirmării națiunii pentru ca aceasta să fie, sau să devină modernă, ci este expresia de apărare a națiunii, în spiritul conservării capitalului ei cultural și istoric și, deci, împotriva tendințelor de deschidere a internaționalismului, împotriva a ceea ce astăzi numim pe larg globalism. Ceea ce astăzi este extrem de vizibil a început în secolul al XIX-lea atunci când se discuta

despre imperialism. Împotriva imperialismului s-au dezvoltat mișcările de tip naționalist sau revoluționale pe de o parte de clasă, pe de o parte națională, în particular aceleia pe care le numim marxist-leniniste.

În prezent, odată cu dezvoltarea globalizării, avem un al doilea val de naționalism care este foarte important. Poate să ia forme foarte moderate în țările occidentale, spre exemplu în Franța, unde voința de a apăra un model social, o limbă, un stat...

D.D.: Dar și forme mult mai radicale, idei ca acelea care sunt dezvoltate de Frontul Național.

A.T.: Da, dar când avem forme extreme de tip Le Pen este vorba de fenomene neînsemnante, ele nu bulversează viața francezilor. Există fenomene mult mai importante, acolo unde, să spunem, numim lumea a treia și chiar în multe țări din Europa de est. Economia de piață a spart vechile structuri, lumea este îngrijorată și mi-au fost semnalate multe reacții naționaliste sau neocomuniste.

D.D.: Cel mai adesea asociate.

A.T.: Toate acestea sunt evident foarte prezente și pot deveni forțe predominante în secolul ce urmează.

D.D.: Este extrem de descurajant ceea ce spuneți.

A.T.: Eu cred deseori că secolul următor poate fi dominat de un nou val de totalitarism, eu nu cred deloc în difuzarea modelului democratic. Să luăm cazul Chinei: avem impresia, mai curând că evoluția se face în prezent nu într-un sens democratic sau neomaoist ci neonaționalist.

D.D.: Credeți că putem vorbi, à propos de China, în termeni de națiune și nu mai corect în termeni de civilizație?

A.T.: China a fost întotdeauna un stat foarte unificat și vedeti, nu este Hong Kong care îngheță Pekinul, ci invers. Și reacțiile noilor conducători - este adevărat, de asemenea, și în Rusia sunt mai curând naționaliste. Este adevărat că nu mai exclud liberalismul, dar ei combină un

anume nationalism politic și cultural cu liberalismul economic.

A doua figură a națiunii, al doilea aspect, în prezent cel mai important, este naționalismul de excludere care, adesea, ia forma integrismului, adică a omogenizării sociale, culturale, naționale și care se combină cu un nationalism economic. Iată ce mi se pare "noua realitate" - ceea ce se numește: "noile țări industriale". Eu cred că acest național-liberalism este forma politică ce corespunde de minune, fie că este vorba azi de Maroc, Peru, fie că mâine de Irak; sunt țări foarte naționaliste.

D.D.: Credeți că unitatea socială în aceste țări se găsește numai în frontul cultural?

A.T.: Nu, n-aș spune asta, pentru că unele țări au o omogenitate, altele nu o au, este variabil. Eu cred că esențială este voința de a mobiliza resursele culturale pentru a face o dezvoltare voluntaristă, ceea ce în sine nu este total diferit de ceea ce a cunoscut secolul al XIX-lea în Germania și Japonia. Germania a fost foarte naționalistă, nu vorbesc de epoca nazistă, ci de Bismark și de după Bismark. Întreaga dezvoltare germană a fost întotdeauna foarte naționalistă. Eu sunt mai curând frapat de paralelismul dintre sfârșitul secolului al XIX-lea și sfârșitul secolului al XX-lea. În ambele cazuri, există o creștere a capitalismului financiar internațional și împotriva lui reacții naționaliste, voluntariste, autoritare, dar care acceptă legile pieței.

D.D.: Totuși, societatea de astăzi nu se structurează la fel ca aceea de la sfârșitul secolului trecut.

A.T.: Care este diferența? Eu cred că la sfârșitul secolului al XIX-lea era o asociere între un naționalism autoritar și mișcări sociale, or astăzi avem o asociere între un naționalism autoritar și o afirmare culturală, mai curând decât socială. Sfârșitul secolului al XIX-lea însemna anticapitalism și antiimperialism, or, astăzi, nu mi se pare că există mult anticapitalism,

dimpotrivă, întâlnim asocierea unui autoritarism politic cu afirmarea identității culturale, deci o mișcare național culturală, în timp ce în trecut aveam de-a face cu o mișcare național-socială.

Pentru a încheia această temă a naționalismului, dar astăzi interesează mai ales țările occidentale, statul național, acela care a fost inventat în Europa, va dispara în Europa?

D.D.: Este tocmai ce voi am să aduc în discuție. Cum vedeti, construcția unei Europe politice și subliniez politică sau socială. Credeti că se poate elabora la nivel european o formulă de organizare politică care să vizeze o disociere între dimensiunea politică și dimensiunea culturală, pentru a prezerva singularitatea proprie fiecărei națiuni. Sau se vor putea conserva în cadrul european specificul fiecărei națiuni, mă refer la particularitățile culturale în sens larg - limbi, legături sociale, istorice, de alte forme specifice de solidaritate. Cum imaginati lumea multiculturală europeană?

A.T.: Există un prim răspuns: da, există o criză a statului național și trebuie să ne îndreptăm spre un fel de mondializare, trebuie să se dezvolte o societate mondială. Al doilea răspuns: există o criză a statelor naționale, care vor fi înlocuite de un superstat național pe care-l vom numi Europa. Si al treilea răspuns: va fi sau există deja o întărire a statelor naționale. Prima ipoteză se sprijină pe faptul că există elemente de gestiune, de guvernare globală, cum spun englezii, fie că sunt companiile umanitare, Greenpeace, ONU, băncile... Există conferințe internaționale peste tot, este important dar nu putem spune că deciziile ar fi luate de un guvern mondial.

În cazul european multe țări cred că Europa poate deveni un stat federal. Si este adevărat că moneda este apanajul unui stat, și că atunci când vom avea o monedă europeană aceasta va schimba multe lucruri. În particular, va ridica rolul dolarului

de singură monedă mondială.

După aceasta putem imagina multe: o Europă care se apără la nivel valoaral, economic, administrativ etc. Cred că este un obiectiv absolut pozitiv, dar în starea actuală a lucrurilor, după cinci ani avem mai curând sentimentul opus. Pe de o parte, pentru că Europa se întinde și va deveni negaționabilă. Europa este deja formată din 15 țări și vor fi 30. Nu se pot lăsa decizii cum ai bate din palme. Pe de altă parte, avem impresia că dacă am lăsat în considerare ceea ce se vede cu cea mai mare ușurință - consumul și cultura de masă, nu vedem în nici o parte să se formeze o lume europeană. Vedem o lume americanizată. Nu există Coca-cola europeană, nici Disney-european etc. Ce face Soros? Nu americanizează țările din estul Europei? Ca să ne întoarcem la întrebarea dumneavoastră, Europa nu este decât foarte puțin o construcție politică și deloc o construcție culturală. Am tendință de a spune: o națiune mondială? Poate, dar nu înainte de două sute de ani. O națiune europeană? Eu cred că suntem mai departe de însăptuirea ei decât oricând.

Deci rămâne în discuție să vedem dacă vom asista la o întoarcere a statelor naționale, și răspunsul meu este da. Eu cred că în acest moment suntem într-o extremă slăcire a statelor naționale pe care o leg de fraza marilor tranziții liberale. Am distrus interventionalismele statului care erau obosite, uzate, corupte, birocratizate. Aceasta a provocat un fel de deschidere, de globalizare, de mondializare. Dar în prezent preocuparea oamenilor este de a evita efectele unui sistem pur liberal și, deci, de a evita fenomenele de excludere, de a evita mărirea inegalităților sociale, de a evita violență și insecuritatea. Eu cred că țările occidentale în care statul național este în criză, au această inițiativă. Nu ca statele naționale din secolele XVIII-XIX ci, vreau să spun, ca sisteme politice; și mi se pare din ce în ce mai important că economiile, acestea pe care le trăim, vor fi economii în

care, (contrar a ceea ce mulți cred) funcțiile de producție indirectă, pur civile vor fi din ce în ce mai importante. Da, există antrenorii pur civici pe piața mondială, dar ele aduc puține locuri de muncă și ceea ce este din ce în ce mai important pentru lumea de azi este sănătatea, grija față de persoanele în vîrstă, educația, securitatea socială.

D.D.: Tema mediului înconjurator poate totuși să facă obiectul unei politici mondiale.

A.T.: Da, dar sunt finanțate de cine? Esențial de către statele naționale. Ideea de progres nu este în mod necesar legată de mondializare, dar aşa cum ați spus, ideile evoluționiste par trecute. După mine, ele au fost întotdeauna puțin epuizante. Ele au triumfat în secolul al XVIII-lea - în rândul câtorva intelectuali și printi. Imaginii naive, că progresul economic, tehnic, în fine, modernizarea antrenează ansamblul populației, îi credem din ce în ce mai puțin, chiar nu-i mai credem deloc.

D.D.: Totuși, în țările Europei de Est integrarea în structurile europene este asimilată cu ideea de progres. În toate aceste țări întâlnim un discurs mobilizator, un consens politic, să ne orientăm după occidentul economic, democratic.

A.T.: Ceea ce nu împiedică, nu-i să, ca în toate aceste țări realitatea de după 6 ani de la căderea zidului Berlinului să fie descurajantă, speranțele și iluziile de atunci să fie risipite. Pe de o parte, se trage spre Vest, dar nimeni nu mai crede că acest lucru va aduce automat bogăție și fericire, poate chiar inversul. Este foarte dificil să apreciez că dacă vom produce mai puțin vom trăi mai bine. Dar nimeni nu mai crede că dacă producem mult, trăim mai bine.

Să revenim, concluziunând:

Eu cred că avem, prin urmare, ideea națională și crearea statului modern, apoi naționalismul antimodern și că acum în multe țări din estul ca și din vestul Europei sau în America Latină, sau în alte țări ale lumii există o întoarcere la națiune

dar ca un sistem politic prin care se operează politicile locale și rețelele economice internaționale. Deci un stat, într-o oarecare măsură, și mai Welfare State ca înainte. Cred că nu vom merge spre un stat hiperliberal, și mai puțin spre un stat hipertotalitar planificator, ci spre un sistem politic care va găsi relațiile între deschiderea economică și lupta contra excluziunii, criza urbană etc. Deci nu există două imagini, ci trei ale națiunii: națiunea - subiect politic modern; naționalismul antiliberal și care a devenit de multe ori totalitar, și în al treilea rând, căutarea unei construcții a unui sistem de gestionare internă a unui progres în care chiar aspectele economice și aspectele sociale nu corespund unele altora. Cu alte cuvinte, eu nu cred în dispariția națiunii; în fond, am o atitudine pozitivă cu privire la ideea națională ca fiind locul unde economia și cultura pot fi girate împreună.

D.D.: Dar dacă luăm în considerare conflictul iugoslav este exact contrariul; pozitivismul dv. este scurtcircuitat.

A.T.: Depinde cum vedeti conflictul iugoslav. Eu nu am considerat niciodată dispersarea Iugoslaviei ca pe un conflict între națiuni. Partea internațională a conflictului nu a fost în viziunea mea esențială; ea a devenit, progresiv, mai importantă. Dar nu este cauza conflictului ci consecința lui. Cauza a fost voiajă, proiectul politic al lui Milosevic, tema unei "curătenii" etnice, aș zice chiar voiajă de a recrea o dictatură naționalistă pe ruinele unei dictaturi comuniste evitând democrația. E adevărat că a existat o conștiință iugoslavă înainte, un oarecare nivel de calitate a vieții și de asemenea că țările occidentale au partea lor de responsabilitate în conflict. Dar responsabilitatea centrală a fost proiectul autoritar al lui Milosevic luând aspecte extreme, caricaturale chiar la Kacic. Acest lucru a creat persecuții și războiul în cele din urmă. Dar putem spune că acum, mai mult ca înainte, suntem într-o logică de luptă națională și că

un regim croat nu este mai puțin autoritar decât un regim sărb. El este de asemenea naționalist, dar nu mai există un afront național. Putem imagina în orice moment o situație un pic asemănătoare în Ungaria și că ungurii ar provoca un război României sau Slovaciei. Dar acest lucru nu se întâmplă pentru că Ungaria și-a construit un sistem politic democrat.

Deci vedeti, suntem în cazul unui naționalism de tipul celui de-al doilea menționat nu cu mult înainte; un tip autoritar, în ruptură cu ideea unei lumi deschise și teoretic și politic. Repet, afacerea iugoslavă a fost declanșată de un proiect anti-democratic al apărătorilor unei Serbie Mari.

D.D.: În toate țările Europei de Est am constatat fără excepție o importanță mișcare de reconstrucție a memoriei, mai mult sau mai puțin întreținută de subiecții politici ai regimurilor respectivelor țări. Fie că este vorba de muncă pe arhive, de diferite evenimente, de destinele diferiților actori sociali, de o gândire critică, poate nu imediat perceptă, dar cu siguranță în anii următori, această mișcare de reconstrucție a memoriei va lucra identitățile naționale la est. Cum vedeti această mișcare în contextul real și necesar la est de a rescrie istoria fără exacerbarea conflictelor istorice sau, dacă vreți, care este miza acestei mișcări în construcția unui subiect politic?

A.T.: Ceea ce numim prin noțiunea de istorie sau istoricism a consistat în a sprăjini o acțiune națională, o acțiune politică pe un lucru care nu era național; evoluția istoriei, respectiv modernitatea care a legitimat-o. Cuvântul memorie este un cuvânt, o noțiune mult mai limitată. Memoria mea este o parte din identitatea mea, în timp ce istoricitatea, misiunea mea istorică cum se spune, adică modernitatea, înseamnă să aparțină unor state naționale: vreau să construiesc statul meu național ca să merg în sensul istoriei, pentru a fi modern. Acum memoria este foarte simplu un fel de privatizare a istoriei. Deci nu mai este vorba de un sistem de legitimare.

Nimeni nu mai spune: "legile istoriei" la fel pentru "legile de dezvoltare istorică", "legile dialecticii istoriei" cum se spunea în instituțiile marxist-leniniste. Dar acest aspect al memoriei poate fi pozitiv în măsura în care aceasta conduce la afirmarea unei anumite autonomii. Devine negativ dacă este esențialist, dacă ar căuta, spre exemplu, esența germanității, a românițății, maniera de a face lucrurile în mod esențial turc, japonez etc.

Ceea ce mă uimește este căderea nivelului: trecem de la imaginea istoriei la o imagine a unei identități particulare: de la o imagine universală la o imagine particulară.

Obsesia, recursul la memorie se vede foarte bine într-o țară ca Franța care a sărbătorit 1500 de ani de la conversiunea lui Clovis la creștinism. Cum conștiința istorică a statelor naționale este în cădere, acest tip de cultivare a memoriei îl văd ca pe ceva negativ, pare a fi naționalismul săracului, a învinsului în opoziție cu ceea ce numim Istorie, sau când considerăm un personaj istoric, o bătălie, pentru a marca contribuția noastră la istoria mondială. Când memoria este un lucru prea închis în identitate este potențial negativ. Francezii sunt bolnavi de memorie, au prea multă memorie; este o manieră de a refuza lumea actuală.

D.D.: Atunci când v-am propus să reflectați asupra mișcării de reconstrucție a memoriei am avut în considerare câteva particularități ale ei în țările de est. Reconstrucția unei istorii dacă vreți exemplare, care recuperează martirajul, victimele, suferința, care n-au contribuit neapărat la istoria mondială, dar care pot arăta, dacă vreți, un sens al istoriei umane; în general, aceste mișcări au o dimensiune profund morală.

A.T.: Dacă reflexia asupra trecutului trimite la reflexii politice: cum să eviți totalitarismul, rasismul, este firește, pozitiv. Dar accentuarea memoriei, este oricum legată de problemele de identitate.

Franța este poate un caz extrem, Spania de asemenea, sau Anglia. Dar să luăm cazul Italiei sau al Germaniei care nu aveau o identitate națională până la o dată recentă; dar, dacă vreți, luati cazul francezilor, al spaniolilor... eu sunt uimit; vorbesc despre Marea Spanie, lumea hispano-americană. Portughezii la fel. Toate acestea sunt respectabile, dar mă neliniștesc; nu găsesc nici că ar fi o manieră à la japonезi de a cuceri lumea, ci o manieră xenofobă de a o vedea. Vezi însă că în același timp iau parte la această nostalgie, aparțin acestei situații, și trebuie să constat că este un obstacol în înțelegerea umană.

D.D.: De multe ori subiecții politici se sprijină pe acest tip de memorie colectivă, mai ales pe unitatea emoțională pe care o inspiră. Nu mă refer ca aceasta să fie obligatoriu de esență istorică, poate fi sportivă sau mediatică: poate să nu fie chiar expresia legitimă a unei mișcări care colectează tendințele identitare.

A.T.: E adevărat și acest lucru indică o extremă slăbiciune a vieții politice. Trebuie umplut un gol politic. Când există o criză politică sau națională sau a statului, acestea sunt înlocuite cu lucruri relativ simple și, deseori, prin personaje simbol care pot reface unitatea: sportivi, spikeri de la televizor, actori etc. Epoca noastră nu mai crede în politică. Politica înseamnă altădată progresul, voința de modernizare, într-un discurs liberal sau într-un discurs comunista puțin contează. Totul este însă azi pe cale de dispariție. În revanșă, acordăm națiunii capacitatea de a stabili un sistem politic care să gireze raporturile între economic și cultural. Să luăm cazul dramatic al Indiei. Ea și-a creat un sistem politic național. Astăzi vezi această țară mare amenințată de lupte interne între hinduși radicali și musulmani. În acest moment politica devine de extremă slăbiciune și este una din realitățile profunde ale zilelor noastre. Cum cunoașteți bine, este teza mea generală: între economia internaționalizată și culturile frag-

mentare o întreagă lume socială și politică se duce pe apa Sâmbetei. În toate țările există o lipsă de încredere în capacitatea de a face lucrurile împreună. Tema fundamentală este că această lume este ruptă în două, între, cum îi spun în vocabularul meu, o lume obiectivă și o lume subiectivă. Încercăm să ne descurcăm, să trăim o viață dublă, să participăm la o economie mondială, la un consum de masă și, în același timp, să apărăm, să păzim o identitate etnică, națională, religioasă. Suntem deșirați între economie și identitate culturală. Secolul nostru a fost dominat de către socio-politic. Au existat fasciști, comuniști, democrați etc. Azi există o formidabilă respingere a acestei hiperpolitizări. Dacă mă gândesc la generația mea, ea a fost alcoolizată de politică. Vreau să zic că nu se vorbea decât de astă: "Sunteți de dreapta, sunteți de stânga, comunist sau liberal" etc. Referința politică era cu adevărat identificarea esențială. Astăzi ar mai fi cineva care să se identifice social și să spună "eu aparțin clasei muncitoare"?

D.D.: Ceea ce se remarcă este o privatizare a socialului. Aceasta joacă mult în degradarea categoriilor politice și conduce la situații foarte complicate. Cum am putea refabrica legăturile dintre lumea economică și lumea culturală, cum și ce am putea face să renască subiectul politic?

A.T.: Într-o anumită măsură, întotdeauna m-a preocupat această temă. Cred sincer că începând cu mișcările sociale apărute în '68. Mă așteptam ca de atunci spațiul politic să se reinnoiască, să gândească la noi mișcări sociale care să schimbe viața noastră politică. Teza subiectului politic m-a preocupat și mai mult începând cu momentul în care căderea mișcărilor sociale a fost evidentă și când mi-am dat seama de faptul că ele nu vor aduce nimic în politică, e drept, în afara cazului modest al ecologistilor din Germania și în tot cazul în Franța nu, unde vă spun absolut fără nici o îndoială că epoca Mitterand a însemnat întoarcerea la vechiul

discurs politic al vechii stângi a vechii drepte. și mi-am dat seama în anii '70 că ceea ce fusese viu în '68 s-a stins foarte curând. Scăderea mișcărilor sociale am constatat-o în cazul mișcărilor ecologiste, dar și în cazul mișcărilor feministe sau ale homosexualilor. Ceea ce, în același timp, nu a impiedicat multe schimbări în situația femeilor, în sexualitate, în atitudinea noastră în general. Mult mai puține schimbări s-au petrecut în educație, pentru că este vorba despre o instituție. Universitățile, școala, sunt sectoare care au suportat cele mai puține schimbări, tocmai pentru că acestea au fost girate ca o problemă socio-politică, în timp ce viața privată s-a schimbat enorm. Luati cazul femeilor, care este extraordinar: mișcarea politică a femeilor este slabă, este un eșec formidabil, în nici o parte a lumii nu s-a constituit un partid al femeilor; au existat câteva încercări firave, fără nici un rezultat. Mișcările feministe ca forțe sociale sunt astăzi ca și inexistente. Invers, dacă luăm în considerare conduitele, comportamentele, obiceiurile, ideile, atunci vedem că transformările sunt gigantice.

Deci am putea spune: dacă vrei să schimbi ceva, străduiți-vă ca acel ceva să nu devină politică. Desocializați problemele sociale și lucrurile se vor urni. Dezbaterea asupra naturii statului, educației, planificării etc. Mai cunoașteți pe cineva care să se intereseze de aceste probleme? Nimeni.

D.D.: Programele de cercetare pe care le-ați condus la CADIS n-au evitat deloc aceste teme, dimpotrivă. Chiar metoda intervenției sociologice pe care o descrieți pe larg în "La voix et le regard", s-a născut în efortul acestor cercetări.

A.T.: Să vă spun atunci ceva și mai radical, à propos de educație. Educația vrea să fabrice un bun cetățean și o fință națională. Dar cu fiecare an care trece mă îndepărtez din ce în ce mai mult de politică.

D.D.: Nu este aceasta o tendință

general a intelectualilor?

A.T.: Din motive de generație, eu fac parte din lumea care are o asemenea conștiință politică ce nu poate fi niciodată eliminată, dar de care acum mă îndepărtez. Iau exemplul educației: intelectual, poziția mea este să remarc că scopul educației nu este să fabrice o ființă socială, un cetățean etc., ci contrariul, adică pe cineva care să fie liber, care să fie centrat pe propria lui libertate și pe libertatea celorlalți. Din această perspectivă, eu mă consider un liberal, adică cineva care este atent să limiteze puterea statului, decât să o transforme. A lăsată mi se pare ultimul lucru interesant. A o limita este deja mai bine. Ceea ce mi-aș dori este o reconstrucție a vieții sociale în jurul temei subiectului.

D.D.: *Adică, mai precis?*

A.T.: Adică să dai cele mai mari posibilități la un număr cât mai mare de oameni, ca aceștia să poată combina viața lor personală, identitatea lor culturală, cu acțiunea instrumentală. Pentru că găndeam ca un intelectual; francez, eram pentru universalism, pentru o lume dețășată de toate inegalitățile, eram un universalist de stânga occidentală. Astăzi mi se pare imposibil să apăr această manieră de a vedea lumea.

Universalismul francez a făcut războiul din Algeria și consecințele lui, a legitimat încercările nucleare și alte lucruri pe care le cunoașteți, și care nu sunt deloc pozitive. Dar eu mă gândesc că trebuie evitat un contraseñs: să mă înțelegeți, eu nu sunt antipolitic; ceea ce mă preocupă este reconstruirea acțiunii și gândirii politice începând cu preocuparea asupra subiectului. Nu este vorba aici de a proiecta un individualism în noi. Este pur și simplu să avem o imagine a societății care să nu mai fie centrată pe societate. Un principiu pe care îl mențin: să găsim un principiu nonsocial de organizare a vieții sociale. Nu iubesc ideea de cetățenie, de națiune, de regim; am oroare de regimurile comuniste

tocmai pentru că însemnau un cult al societății.

D.D.: *Dar atunci când vorbiți de importanța formării subiectului, de fapt arătați un interes evident mișcărilor sociale.*

A.T.: Absolut; eu susțin că subiectul nu se afirmă decât prin luptele contra puterii. Aceasta este partea mea liberală. Luptele contra unei lumi comună, integriste, financiare, a pieții, da. O viziune centrală pe libertatea indivizilor, dar nu un individualism pe care să-l ducă apele oricum. În acest caz, sunt în situația dezagreabilă de a fi un sociolog antisocial sau mai curând un antisociolog pentru că nu văd în social o categorie explicativă a socialului.

D.D.: *Lipsa unor libertăți individuale mi se pare mai favorabilă formării unui subiect. Ea conduce la apariția unor conflicte cu misă socială sau culturală care se pot concretiza sau nu într-o mișcare socială. Inversul acestei situații, nu abundența dar infinitatea modalității de a combina libertățile individuale, nu conduce la anomie?*

A.T.: Eu nu folosesc cuvântul anomie, nu face parte din vocabularul meu. Anomia este un concept durkheimian, care vrea să spună o criză a sistemului social. Ceea ce eu remarc, pentru că este extrem de vizibil în lumea pe care o trăim, este criza subiectului: este ceea ce eu numesc desubiectivare. Lumea care se droghează, care se sinucide, care pierde capacitatea să de a fi un actor social. Conduitele de criză care au fost analizate ca niște crize ale societății, ar trebui astăzi analizate din perspectiva de crize ale subiectului. Imaginea pe care eu o confer subiectului este un pic prea grandiosă și prea teoretică; trebuie să ne întrebăm mai mult asupra formelor elementare ale subiectivității. Vreau să spun conduitele, imaginația, capacitatea de a inventa povestiri, de a opune un anumit discurs lumii. De unde importanța pe care o dăm părții afective din noi, a tot ceea ce constituie un spațiu auto-

nom în raport cu lumea socială, care nu este aducător de ordine, ci de dezordine. Trebuie să dăm subiectului o imagine sensibilă, dacă nu vrem să cădem într-un moralism postromantic.

D.D.: *Care este povestirea dv. biografică?*

A.T.: Am scris o carte care se numește *Un désir d'histoire*, prin anii '70, o perioadă foarte proastă în viața mea. În această epocă am scris cărțile cele mai puțin sociologice ca *Lettre à une étudiante* și alta care se numește *La société invisible*, care era un jurnal.

D.D.: *Acseste idei sau teme despre subiect pe care le-ați dezvoltat în ultimii ani în seminariile de la École des Hautes Études en Sciences Sociales și în ultimele cărți, par să se fi născut în această perioadă în care păreați mai preocupat de experiența dv. personală.*

A.T.: Da, este adevărat. Prima carte pe care am scris-o și în care aceste idei erau prezentate în exclusivitate, *Critique de la modernité*, este o lucrare pe care am scris-o între anii 1988-1990. Perioada Mitterand a anilor '80 m-a preocupat foarte puțin. În schimb, timp de 6 ani

am trăit o viață absolut particulară, dominată în întregime de boala soției mele, care m-a transformat mult și încă mă mai transformă. M-am consacrat ei până s-a stins. Si cum ea era o persoană foarte subiect, foarte "privată", personală, am început să mă identific cu ea mai mult decât cu mine și, deci, motivația mea particulară este aceasta. Nu întâmplător am dedicat această carte soției mele. Dar asta nu înseamnă că alți oameni care au avut un alt destin nu pot avea aceleași idei. Raporturile între viața personală și viața intelectuală sunt lucruri complicate.

D.D.: *De la ce lucrare v-am întrerupt cu aceste întrebări?*

A.T.: Va fi publicată la începutul anului viitor. Este vorba despre aceleași teme pe care le cunoașteți și pe care le dezbatem în fiecare săptămână la seminarul meu: cum vom putea găsi diversitatea? Cum vom putea avea o comunicare interculturală și interpersonală? Cum vom putea depăși această disociere între unitatea globală a pieței economice și diversitatea culturilor, despre care am încercat să ne punem de acord.